

*Guardians of the Memory
Пазители на паметта*

ПОМОЩ ЗА ЕВРЕИТЕ ПО ВРЕМЕ НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА. НОВИ АСПЕКТИ¹⁾.

Марчин Уринович

Институт за национална памет – Полша

Резюме. Въпросът относно помощта, оказвана от полската общност на евреите по време на Втората световна война, се оказва силно пренебрегван в изследванията след 1945 г. Би могло поради смъртна заплаха, липса или по-късно унищожаване на документацията, гибел на свидетели или технологически и логистични трудности при намирането на доказателства никога нищо да не се научи. Въпреки това откриваме нови, непознати територии по този въпрос. Пречки, от една страна, са политизирането и финансовите неясноти, а от друга – почти незнанията досега параметри и организации. Помощта, оказвана на евреите, трябва да се анализира в контекста както на патологията, така и на извършените геройства в окупационна и конспиративна ситуация. Новите проучвания и използването на нови източници са неизбежни. Единствено тук се посочват насоките за подобни бъдещи изследвания.

Keywords: World War II; organized and individual aid for the Jews; Council for Jewish Assistance; repression against Poles

I. Литература и извори

Малко въпроси от историята на полско-еврейските отношения са така занемарени както проблематиката за помощта, оказвана от полската общност на евреите, унищожавани от немския окупатор. Причините за това са много: първо, защото въпросите, свързани с делата на еврейската общност, са поверявани на действащата след войната Еврейска комисия по история²⁾; второ – полските изследователи не са тъй добре подготвени да се заемат с историята на евреите, както историците, произлизащи от тези среди; трето – преди всичко полските историци се интересуват от антиполската, а не от антиеврейската дейност на окупатора. С течение на времето намалява и потенциалът сред учените, склонни да се заемат с темата за помощта, еврейски историци липсват, а още не са се появили подготвени специалисти от други среди³⁾.

Първите научни трудове по темата се появяват много години след войната. Техните автори са еврейски историци или личности, сами помагали или принудени да ползват такава помощ. Голямо значение имат публикациите в

„Бюлетин на Еврейския институт по история“⁴⁴). Първата монография е издадена точно 20 години след края на войната⁵). После излизат редица трудове, но все пак те са относително малко⁶). Дълги години на тази тема се пише рядко, едва след политическите промени през 1989 г. отново се проявява интерес към проблематиката⁷) и започват да излизат нови публикации⁸). Това не подобри ситуацията, за което свидетелства фактът, че и до днес липсва монография на полски по темата за поляци, загинали или репресирани за оказване на помощ⁹). Подобни неща има при полските „праведници пред народите на света“¹⁰). Първи монографичен труд за един от тях излиза едва през 2003 г., макар че всеки заслужава отделно изследване¹¹). Година по-късно излиза книгата за Ирена Сендлерова¹²). Но липсват библиографски справки. На полски език има само една брошура с миниатюрни размери с материали, засягащи помощта за евреите¹³). Трябва да се търсят косвени доказателства в общи библиографски материали, засягащи изстребването на евреите в Европа¹⁴). Към нарастващото търсене на сведения, засягащи помощта, оказвана на евреите, видимо се присъединява Институтът за национална памет¹⁵).

Последиците от това положение надминават рамките на историческото дирене. В чужбина напредъкът в изследванията за изстреблението на евреите предизвиква разкриването на много тъмни аспекти от отношението на полското общество, дори на конспиративните и емиграционните полски власти към еврейската общност, избивана по полските земи¹⁶). Завръща се вниманието към някои групи колаборационисти, появяват се разработки, статии и книги за мазниците (шмалцовници), за повсеместното доносничество¹⁷). Реакция на това са опитите за свидетелства, че срамните постъпки са малки бели полета на фона на монолитното геройско поведение на цялата общност, а всъщност такова няма. Същевременно е видна тенденцията изследователите, желаещи на всяка цена да защитят полската общност от обвиненията в антисемитизъм, да пишат, като изпускат изключителността на Холокоста. Те се опитват да сравняват страданията на полската и еврейската общност по време на немската окупация, да оправдават негативното поведение на някои поляци¹⁸).

В страната и чужбина постоянно не достигат проучвания, съобразени с подробностите и точните анализи в архивните материали. С въпроса за помощта, получена от евреите, се заемат само неколцина автори¹⁹). Но не е изключено в най-близко бъдеще да се появят още изследвания, осветяващи тези проблеми²⁰).

Мнозина поляци заплащат своята дейност с живота си. Загиват разстреляни заедно със своите подзащитни, умират в концентрационни лагери или немски затвори, а в единични случаи са избивани от бандитски групировки, узнали за дейността им и надяващи се да намерят и заграбят еврейска собственост²¹). Трябва обаче да имаме предвид, че повдигайки въпроса за помощта, ние описваме само част от нея, тъй като споменът за тези събития често е загивал заедно с участниците още през войната. Днес, след 70 години, всъщ-

ност можем само да изреждаме утвърдени писмени доказателства за оказана помощ, документиращи едва малка част от действителните факти²²⁾.

Тук си струва да споменем инициативата на Възпоменателния комитет на сражавалите се полски евреи. Той се формира в края на 90-те години, а една от неговите цели, освен издигането на монумент, е събирането на възможно по-голям брой свидетелства²³⁾. До средата на 2002 г. Комитетът успява да събере над 500 разказа, които споменават за около две хиляди души, свидетели на помощта. Това са материали, до голяма степен непознати и досега, позволяващи по-късна проверка на достоверността – като всички късно събрани отчети.

Основните извори за изследване на помощта, оказвана от полската общност на евреите, се намират в три архива в Полша. Преди всички е Еврейският архив към Института по история. Там се намират материали, свидетелстващи както за индивидуална, така и за организирана форма на помощ. Следва архивът за новопостъпили актове, събрал исторически свидетелства за Съвета за помощ на евреите, а архивът към Института по национална памет, на практика, свързва актовете с търсенето на индивидуални случаи на помощ.

Под институционална помощ разбирам преди всичко, но не само, начинанията на Съвета за помощ на евреите, който се съсредоточава върху дейността на политическите лагери, помагали на еврейската общност. В отдел „Окупационни вариации“ на АЖИИ (Архив на Еврейския институт по история) се пазят много фотокопия на писма от полски евреи. Това преди всичко е преписката с Делегатурата на Жечпосполита Полша за страната, протоколи от заседания, паметни знаци от полското правителство в Лондон. Писма, подписвани от отделни дейци на правителството, говорили от негово име или от името на партии, имащи свои представители в него. Много от документите никога не са влизали в научно обращение, и по-специално онези, които се отнасят до свидетелствата за дружеските отношение между Жечпосполита Полша и контролиращата дейността ѝ Делегатура.

Материалите в отдел „Окупационни вариации“ информират преди всичко за дейността на еврейството в Жечпосполита, а донякъде и по въпросите, свързани с еврейското въстание и организационната му структура. По тази тема много повече говорят документите, намиращи се в ААН, отдел „Делегатура на Правителството на Жечпосполита за страната“²⁴⁾. Там може да се прочете информация за създаването на временния Съвет за помощ на евреите (RPŻ = Rada Pomocy Żydom), превръщането му в постоянен орган, наред с извънредното положение. По-голямата част е кореспонденция на RPŻ с DR (Делегатурата) и вътрешни писма на полските власти по функционирането на RPŻ, общата ситуация с еврейското население, немските унищожителни акции и полско-еврейските отношения.

Поредният състав, съдържащ много описания на помощта, е сбирката от доклади, изисквани след войната от Еврейската комисия по история. Съдър-

жанието е от над 7 хиляди документа. Очевидно само част от тях са с описания за помощ. Също така често, а може би много по-често (от откриването на факти за разумното и естествено поведение към спасените от злините през окупационния период), там ще намерим описания на антисемитски нагласи в полското общество.

Третият състав в АЖИИ, в който може да се намерят относително много материали за помощта, е акт на Централния комитет на евреите в Полша, а специално интересни са документите в два отдела: Правния отдел и Отдела за обществена закрила. Между другото, това е поради факта, че през годините след войната към Правния отдел на СКЖР действа Комисия за помощ на поляците, помагали на евреи през войната. Много поляци и нееднократно спасявани евреи се обръщат към СКЖР с молба за материална подкрепа на лица, спасявали евреи, а след войната изпаднали в трудно материално положение. Молбите най-често се изпращат именно до Отдела за обществена закрила чрез създадената през 1948 г. Комисия за помощ на поляците.

Освен в Правния отдел и в Отдела за обществена закрила значително количество информация, главно за спасените от поляци еврейски деца, може да се намери в Отдела по просвета към СКЖР. Там е съхранена кореспонденция с местни еврейски комитети, полски институции или частни лица, писма от евреи, уведомяващи за пребиваване на деца у поляци, писма на поляци, молби за пари за откупване на деца, молби на Отдела по просвета към СКЖР за помощ на поляци, спасявали евреи, и други. Преди всичко много интересни са списъците на деца, пребивавали при полски роднини и оцелели през войната у непознати за СКЖР поляци или в манастири.

В АИРН също се намира отделен състав от обемни материали, свързани с оказана на еврейската общност помощ. Това са актове от следствие, проведено от служителя на GKBZHwP Вацлав Белавски за престъпления, извършвани от функционери на хитлеристкия окупационен апарат срещу поляци, помагали на преследвани евреи. Съставът е от различни видове актове²⁵). Следствените материали (със сигнатура 23/68) по твърде съкратен начин (име, фамилия, съответни дати) са описани поред в „приел-сдал“ като IPN BU 392. Подредени са около 5 метра следствени материали, остават още около 3 метра текущи²⁶). Някои от тези дела са изпратени от GKBZHwP непосредствено до Института „Яд Вашем“ с молба за разглеждане и квалифициране за присъждане на титлата „Праведник на народите по света“²⁷).

Освен архивните единици, пряко или косвено описали помощта, тук бих искал да обърна внимание на материалите, в които съвсем случайно се открива данни по интересуващата ни тема. Съществени подробности може да споделят обемистите архивни хранилища на бившите служби за сигурност, пазени в IPN. Случва се информацията да е за хора, следени, разработвани или

разпитвани от службите за сигурност, поддържали контакти с частни лица от еврейските среди и помагали им в случаи на нелегална дейност.

Интересни може да се окажат и различните видове съдебни дела, водени след войната срещу сътрудници на окупатора, по изстреблението на еврейската общност – т.нар. „шмалцовници“ (мазници) или друг вид колаборационисти²⁸). Защото в тях се появяват фамилни имена и данни за лица, помагали на преследваните.

По въпроса за помощта, оказвана от полската общност, вероятно могат да се открият свидетелства в чуждестранни, преди всичко израелски, архиви, каквито при писането на този текст не съм ползвал. На челно място тук са Институтът „Яд Вашем“ в Йерусалим, събиращ информация за „Праведниците“ от цял свят, и архивът на Адолф Берман, съхраняван в кибуца Лохамей Хагетаот²⁹).

II. Организирана помощ

Единствено официално признавана от Делегатурата на правителството на Жечпосполита за страната организация за помощ на евреите е Съветът за помощ на евреите (RPŻ) „Żegota“ („Жегота“)³⁰). Важно е обаче да се припомнят и другите организации, създадени от Правителството, и такива, които действат извън него. Защото организирането на помощта за еврейската общност започва всъщност от самото начало на окупацията. Най-напред, когато ситуацията не е тъй драматична, се разчита най-вече на личните контакти с познати, приятели или дори с роднини. Движението е двустранно, т.е. както поляците търсят начини да се притекат на помощ на евреи, почти само сред своите познати и членовете на семейството, така и евреите търсят контакти с „арийската страна“. Често направо се сключват двупосочно изгодни търговски договори³¹). Освен това се поддържат интензивно, макар трудно и небезопасно, конспиративни контакти между полски и еврейски групировки – конспирацията в гетото е създадена като съставна част от полската конспирация³²). Всъщност всяка полска партия и политическа групировка, ако в своите редици имат евреи, се стараят да им се притекат на помощ – било с прехвърляне отвъд в „арийската страна“ или във вътрешността на гетото. Също и с извеждане от гетото, материална подкрепа, снабдяване с документи, създаване на скривалище, предпазни мерки срещу мошеници, а в определени ситуации дори с осигуряване на оръжие. Помощта е толкова разнородна, че не се налага „Жегота“ да предлага нови, неизвестни досега действия, а да се постарее да разшири обхвата им³³).

При въстанието на RPŻ решаващо значение имат три полски организации, провеждащи с DR непосредствени разговори за помощ на евреите. Преди всичко е докладът за евреите, изпратен до Отдела за информация към Бюрото за информация и пропаганда към Главното командване на Съюза за въоръ-

жена борба (после – Армия Крайова), различен от доклада за националните малцинства през февруари 1942 г., когато начело е Хенрик Волински. Един от първите VIP разбира задължителното създаване на специална институция, субсидирана от полските власти. В този период сътрудничеството с Делегатурата на правителството на Жечпосполита е необходимо. През август 1942 г. Хенрик Волински провежда първия си разговор с тогавашния директор на Департамента по обществена закрила, по-късно правителствен делегат Ян Станислав Янковски. В резултат по същото време се провеждат и три срещи, посветени на тези проблеми, в които DR е представяна от други, неизвестни по име и фамилия лица. За жалост, те не постигат задоволителни резултати, тъй като самият главнокомандващ АК – генерал Стефан Ровецки „Грот“, губи търпение, виждайки, че продължават твърде дълго. А по това време германците провеждат своята „голяма акция“ – извеждат от гетото и избиват около 300 хиляди варшавски евреи³⁴).

Освен доклада за евреите до Главното командване на АК разговори с DR води и Полската демократична организация, представена от Ванда Крахелска-Филиповичова, която, *nota bene*, не е член на тази групировка³⁵).

Трети поред в движението, присъединил се към въстанието на RPŻ, е католическият Фронт за възраждане на Полша³⁶). Начело там е известната писателка Зофия Косак³⁷). Нейните връзки с офицерите от предвоенните кръгове и духовенството правят възможно изработването на фалшиви документи и настаняването на жени и деца в законни жилища. В началото на август 1942 г. FOR издава в 5-хиляден тираж листовка *Протест*, с автор Зофия Косак, в която между другото тя пише: „Който мълчи пред лицето на смъртта – става съучастник на убиеца. Който не порицава – той позволява“.

В DR не липсват членове на Народната партия, неподкрепящи акцията в помощ на евреите и дори противопоставящи ѝ се³⁸). Затова пък към нея се отнасят с одобрение директорът на Департамента по вътрешни работи Леополд Рутковски „Трояновски“ и споменатият вече директор на Департамента за обществена закрила инж. Ян Станислав Янковски. Върху двамата активно влияние оказват помагачите на евреи Чеслава и Теофил Войенски (от Демократическата партия) със Стефан Шведовски (председател на Съюза на полските синдикалисти)³⁹). В края на краищата, благодарение на решението на Рутковски за признаване на дотацията от 27 септември 1942 г. е създаден комитет, наречен Комисия за обществена помощ за еврейската общност, или Обществен комитет за помощ на еврейската общност, по конспиративни причини наречен комитет „Конрад Жегота“. През следващите години, вече след неговата ликвидация и създаването на Съвет за помощ на евреите, е прието да го наричат Временен комитет за помощ на евреите (или Временен съвет за помощ на евреите).

Начело на Комитета, по поръчение на DR, са Зофия Косак (председател) и Ванда Крахелска-Филиповичова. Главни дейци (от FOR) са Мария Ласоска,

Витолд Биенковски, Владислав Бартошевски, Игнаци Барски с (от SD) Янина Раабе-Вансовичова и Чеслава Войенска. Близки сътрудници също са представителите на Съюза на полските синдикалисти (посоченото название „Справа“ е по издаваното списание) – Стефан Шведовски и неговата бъдеща съпруга Зофия Демциух⁴⁰). Информация за създаването на Комитета се появява на 14 октомври 1942 г. в „Жечпосполита Полша“ – органа на Делегатурата. От конспиративна гледна точка, това е единствената огласена в нелегалната преса информация за съществуването на подобна клетка.

Скоро обаче се оказва, че между Делегатурата на правителството на Жечпосполита за страната и ръководството на RPŻ съществуват разногласия. Затова още от края на октомври 1942 г. в различни конспиративни групи започва реорганизация на Комитета. На 4 декември 1942 г. се съставя Съвет за помощ на евреите с ново ръководство⁴¹).

Основната разлика между действащия до декември 1942 г. ТКРŻ и неговия наследник е в това, че доколкото ТКРŻ е главен разпределител, държащ фондовете и един вид пощенска кутия за представителите на няколко малки обществено-политически организации, RPŻ става разпоредително-координационно средище за широката мрежа местни дейци. Много важна функция тук изпълнява секретариатът (Изпълнителното бюро) – място за връзка между дейците на RPŻ и сътрудниците с членовете на други организации и институции (напр. Главния съвет за закрила и Градското управление), също и за лица, пребиваващи в провинцията. Ръководител на бюрото е Зофия Рудницка⁴²).

Съветът играе двойна роля: централна по отношение на местните съвети и локална за Варшава и околността, тъй като не съществува отделна структура за този район. Решения се взимат на заседания на президиума или при разширен състав от сътрудници. За подобряване на дейността през декември 1942 г. е създадено Изпълнително бюро (секретариат), а през следващите месеци се поръчват отчети за отделни помощни действия. През 1943 г. се изнасят следните реферати: на 1 април – за квартирите, на 10 юли – за районите⁴³), на 16 август – по детските въпроси, на 5 октомври – по лекарските. Съставянето на отчети свидетелства за добрата организация в RPŻ. Само във Варшава успяват да помогнат пряко или косвено най-малко на 12 хиляди души.

Едно от най-важните за RPŻ дела е разпространение на дейността изцяло върху окупираните полски територии, всякога там, където е необходима помощ за унищожаваните евреи. Безспорно това намерение остава едно от най-несполучливите начинания. Само в Краков и Лвов успяват да се задействат самостоятелни съвети. Въпреки това от Варшава RPŻ се стараят да се доберат до провинцията, само да има възможност за реално оказване на помощ. С такава всъщност цел през юли 1943 г. се съставя отчет за района, начело на който е Стефан Сендлак – председател на Замойско-Любелския комитет за оказване помощ на евреите. Този доклад предизвиква доста интензивна дей-

ност. Успяват да привлекат за сътрудници мнозина активни емисари, между които Тадеуш Сарнецки и жена му, обиколили Пьотрковско, Киелецко, Любелшчина, Бялисток и Ченстохова, Радом, Пьонек, Скажиска-Каменна, Лодз. Създават се относителни организационни контакти с PPS-WRN и Социалистическата бойна организация⁴⁴). Обаче при осъществяването на организирана помощ⁴⁵) присъствието на Съвета не е задължително.

Прекалено тежките окупационни условия, терорът и дебнешата отвсякъде смърт не смекчават ни най-малко политическата борба отпреди войната. Напротив, прекалено трудните условия водят към още по-изострено съперничество и политизиране на всякакъв вид дейност⁴⁶). Това се отнася и до помощта за евреите. Дейността на Съвета подлежи на прецизен контрол от страна на правителствената Делегатура. Политизирането на RPŻ до голяма степен е свързано с желанието DR да контролира всички конспиративни начинания в страната, и точно съвпада с целите на пропагандата. Става дума, че в случай на оказване на помощ за еврейската общност трябва да се покаже колко много по този въпрос прави Съпротивата в Полша. Очевидно, това не би могло да направи комунистическото подземие, нито някой друг враг или противник на полското правителство в Лондон. Впрочем означава дотиране с държавни финансови средства дейността на групировки, които биха могли в бъдеще да използват това за собствени пропагандни цели. Създаването на RPŻ трябва да подчертае пред цял свят усилията на полското правителство по спасяването на своите жители от еврейска народност. В случай на необходимост правителството би могло да отвърща на тези старания, както напр. на първото заседание на правителството по въпроса за спасяване на еврейската общност в Полша⁴⁷), когато министърът на вътрешните работи Владислав Баначик заявява: „На факторите, които искат да хвърлят сянка върху доброто име на поляците, приписвайки им нетолерантност, ние казваме: погледнете действителността в страната!“⁴⁸).

Дейността на DR относно помощта за еврейската общност е подредена според политическата природа, което е нормално съставен елемент в тогавашната действителност както в полското, така и в еврейското конспиративно движение⁴⁹). Разбирането на този въпрос позволява да се обяснят взиманите решения и позицията, която DR заема при разговорите с RPŻ. Добър пример е въпросът за финансовата дейност на Съвета и отношението на DR към борбата срещу „шмалцовниците“ (мазниците).

Най-напред са прегледани фондовете на RPŻ. Съществуващите твърдения, че дейността на RPŻ уж е финансирана докъм 90 % от полското правителство, а приблизително 10 % – от еврейските организации⁵⁰), не изглеждат истина. Установено е, че според квотите, подписани от полското правителство и еврейските организации, препоръчани за изплащане с посредничеството на DR, са около 1,3 милиона долара. Но с потвърждение за прием разполагаме едва за около 600 хиляди долара⁵¹). Очевидно се налага тези квоти да се разглеждат

в сравнение с всички фондове, които полското правителство е в състояние да предназначи за дейността на DR в окупирания страна. През 1942 г. сумите, които разпределя DR, са относително скромни⁵²). През следващите години ситуацията се променя.

Таблица 1. Суми, определени от полското правителство с посредничеството на DR за оказване на помощ на еврейската общност

Автори	Участие на сумите, предназначени за RPŽ, в отделните бюджети на DR за 1943 и 1944 г. при средна стойност на долара 100 злоти				Общо за годините 1943 – 1944	
	1943 г.		1944 г.		Бюджет за обществена закрила	Бюджет на DR
	Бюджет за обществена закрила	Бюджет на DR	Бюджет за обществена закрила	Бюджет на DR		
Кажимеж Иранек-Осмецки	5,10%	1,44%	6,60%	2,50%	6,30%	2,20%
Тереса Прекерова и Владислав Бартошевски	5,10%	1,44%	4,80%	1,80%	4,80%	1,70%
Дариуш Стола, суми за RPŽ, Бунда и ŽKN*	49,40%	13,80%	12,80%	5,00%	10,10%	3,60%

*В клетката е показано какъв процент от бюджета би представлявала сумата 600 хиляди долара или изцяло преминалите през DR пари, също правителствените центрове на Жечпосполита, както и еврейските организации, RPŽ, Бунда и ŽKN през 1943 и 1944 г.

Ако величината на Фонда, който правителствената Делегатура привежда за помощ, сравним с целостта на бюджета, ще се окаже, че по отношение на целия бюджет през годините 1943-та и 1944-та тези суми представляват едва около 3,6 %, а само бюджетът по обществената закрила е 10 %. Това означава, че полските власти⁵³) са решили да насочат за еврейското население само толкова от всичките пари за социални нужди на цялото население, колкото сметнат за „справедливо“ – т.е. съобразено с предвоенните демографски условия (евреите са ок. 10% от населението). А целия остатък, ако достигне до страната, да използват за други цели. От политическа гледна точка, това би било осъдително, предупредително, тъй като е обвинение (формулирано от страна на националистите още по време на войната) във фаворизиране на евреите⁵⁴). По онова време липсата на пари фатално се отразява върху дейността на Съвета, който много пъти се обръща към DR, а чрез нейното посредничество и към полското

правителство в Лондон, за увеличаване на финансовата помощ⁵⁵). Делото обаче се усложнява и изисква продължителни изследвания. Не бива да се забравя, че изпращането на Фонда зависи от куриерската мрежа на DR. Тези мисии невиннаги завършват с успех. Както твърди Иранек-Осмецки, мнозина са настигнати от смъртта и така губят правата си върху два милиона долара⁵⁶).

Политическите условности решават до голяма степен и борбите срещу антисемитизма и шмалцовниците⁵⁷). Съветът нееднократно се обръща към DR за съучастие в преодоляването на доносничеството и шантажите, моли дори за огласяване на симулирани смъртни присъди на шмалцовници, които биха могли да повлияят за запазване на други лица⁵⁸). И до днес не сме сигурни има ли и колко са реално издадените и изпълнени присъди. Подаваните информации решително се различават. Така напр. представителят на DR в RPŽ Витолд Биенковски твърди през 1968 г., че лично е подписал 117 смъртни присъди на мошеници в страната, а 89 от тях са изпълнени. Изглежда, тази информация е съвсем неправдоподобна⁵⁹). На свой ред, и двама членове от президиума на RPŽ – Марек Арчински и Тадеуш Рек, твърдят, че не само не е изпълнявана подобна присъда, но и не е съобщавано за никаква симулация⁶⁰). Това твърдение се повтаря от еврейски заявления⁶¹). Според Тереса Прекерова полската нелегална държава във Варшава издава около 60 – 70 смъртни присъди, от които към 30 % трябвало да разрешат случаи на шмалцовници⁶²). Тя може би има право, защото знаем неколцина с изпълнени присъди, според които действие във вреда на еврейската общност е само едно от обвиненията, при това съвсем не от най-важните⁶³). Може и така да е било, щом шмалцовникът не си е докарал проблема по друг начин и полското подземие не се е заинтересувало от неговото обезвреждане⁶⁴), тъй като имало достатъчно други грижи.

Не бива да се забравя обаче, че полското нелегална държава действа в толкова трудни условия, че не успява да опази дори своите най-важни командири. През февруари 1943 г. самият делегат на правителството Ян Пекалкевич, а четири месеца по-късно, през юни 1943 г. и главнокомандващият Армия Крайова генерал Стефан Ровецки „Грот“ са заловени⁶⁵). Осведомителите винаги са там, където има конспирация. И още по-лошо, издават понякога заслужили за конспирацията лица, също и дейци от партизанските отряди. Ако полското подземие не е противодействало, доносничеството би се развило значително по-бързо⁶⁶). Затова се налага DR да брани себе си, преди да помага на останалите. Естествено, унищожаването на доносниците на евреи не може да е приоритет.

III. Помощ извън границите на полските земи

Сега ще припомним помощта, оказвана от поляци и полски организации към еврейската общност извън границите на окупираната страна. Това също е въпрос, който трябва да се освети, както показват изследванията, посветени

на Хенрик Славик, който в Унгария спасява живота на хиляди полски евреи⁶⁷).

Според Михал Шулкин спасяването на еврейската общност, намираща се в окупирана Полша, започва през 1940 г. от Съвета на полските евреи във Великобритания по инициатива на Игнаци Шварцбарт и Емануел Шерер – членове на Националния съвет в Лондон⁶⁸). През същата година и Министерството на външните работи в Лондон предприема конкретни постъпки за спасяването на известни личности, намиращи се под съветска окупация. С този въпрос, както и с други, засягащи полските евреи, се заема създадената към Министерството еврейска отчетност, ръководена от Юзеф Боциански⁶⁹).

Полското правителство в Лондон през целия военен период както в окупираната страна, така и в чужбина, работи за полските граждани от еврейската общност⁷⁰). Неговите дипломатически представителства осъществяват сътрудничество с всички еврейски организации, обърнали се към тях за помощ. Но свидетелските материали невинаги са лесни за откриване. Понякога са запазени единствено в документацията на съответните еврейски организации, като напр. Съюза на ортодоксалните равини в САЩ, световната ортодоксална организация „Агудат Израел“ и в материали на два комитета за помощ: „Ваад Хацала“ в Ню Йорк и „Хижефс“ в Цюрих⁷¹). Има също застъпничество по дела със значително по-малка тежест. Генералният консул на Жечпосполита в Лондон д-р Карол Познански издейства напр. освобождаването на полски евреи от английските лагери за интернирани чужденци⁷²).

През 1978 г. Шимон Датнер описва твърде любопитен факт. Той стига до материали, свидетелстващи как дори в немски лагер за полски офицери християнските военнопленници успявали да се погрижат за своите еврейски другари. Става дума точно за 86 евреи – офицери в Полската войска, настанени в най-многочислени за поляци офлаг II С Волденберг. Полските военнопленници постоянно се противопоставяли на изолирането от лагерните власти на еврейската група, а най-голямата им заслуга е информирането на Международния Червен кръст за положението в лагера, като така провокират намесата му⁷³). Тази постъпка никога не би видяла дневна светлина, ако не бе запазен разказът на един еврейски офицер⁷⁴). В друг офлаг благодарение на помощта на един поляк еврейски войник успява да спаси укриваща се по онова време жена зад „арийската страна“ във Варшава. Тя иска свиждане като жена на „арийски“ офицер, пребиваващ в офлага, но затова трябва да се снабди с легални документи. Полският офицер изпраща на нотариуса съответния документ. По такъв начин жената преживява окупацията⁷⁵).

Последен етап в действията на полското правителство в Лондон, макар че в окупираната страна още действал Съвет за помощ на евреите, е създаването през април 1944 г. на Съвет по въпросите за спасяване на еврейската общност в Полша. За съжаление, това е период, когато мнозинството евреи в Полша са избити. Ако обаче се вземе предвид, че при военна ситуация са възможни

само приблизителни изчисления на загубите, съюзниците изобщо не реагират на разиграващата се на полска земя трагедия на евреите, голяма част от Европа е под немска окупация и не се знае колко още ще продължи войната, създаването на този нов съвет може да се признае като истински израз на потвърден интерес на полските власти спрямо участието на техните еврейски граждани⁷⁶). Принос за този съвет имат д-р Шерер и д-р Шварцбарт, които наред със заседанията на Националния съвет в Лондон изискват организирането на междусъюзнически Съвет по спасяването на окупираните страни⁷⁷). Начело на Съвета застава Адам Циолкош (PPS), в него влизат двама поляци: Витолд Кулерски и Станислав Сопицки заедно с представителите на еврейските организации: Емануел Шерер, Анзелм Райс, Абрахам Бабад, Р. Меркин, д-р М. Догилевски и М. Голдщайн (после Й. Цимерман и Х. Гудман). За секретар избират д-р Манфред Лахс – дотогава сътрудник в много правителствени отдели⁷⁸).

Задачите пред Съвета са обявени в постановление на Министерския съвет. Те са: 1) разработка на планове за спасяване на еврейската общност в Полша – в мащаб: а) снабдяване с продоволствия на еврейската общност в страната; б) въоръжаване на онази част от еврейската общност, годна за битка с германците; в) подслоняване на еврейската общност из села и градове; г) снабдяване на еврейската общност с документи, опазващи я от депортации и гибел; д) изплащане на средства от фондовете в страната, за да се покрият случаите, свързани с акции по места; е) организиране прехвърлянето на известна част от еврейската общност към територията на съседни държави; ж) осигуряване бита на онези полски евреи, оказали се в чужбина; з) организиране на помощ за евреи – полски граждани, попаднали в окупирани територии или заплашени от врага извън държавните граници; и) предприемане на всякакви други постъпки, необходими за поправка на положението на еврейската общност в Полша и реализиране на онези планове при използване на всички средства, достъпни по терена за действие на Съвета; 2) сътрудничество с правителствени чиновници и частни организации в дейността по спасяване на еврейската общност в Полша; 3) поддържане с посредничеството на полските власти на връзки с чужди организации, чиято цел е да помагат на евреи и да сътрудничат при спасяването на евреи наравно с полските граждани, както и с жителите на чужди страни или обездържавени, депортирани в Полша лица⁷⁹). Установеният бюджет на Съвета е 100 хиляди фунта⁸⁰). До края на войната се провеждат 18 пленарни заседания и много съвещания на президиума. Функционирането на тази колегия досега е познато само фрагментарно⁸¹).

Откриването на нови доказателства за помощта извън границата на окупираната страна вероятно ще е малко вероятно⁸²).

IV. Индивидуална помощ

Индивидуалната помощ е определяща, в краен случай – тя е изследователска задача в цялата интересуваща ни проблематика. Сред всички видове

конспиративна дейност тя има най-малък шанс за разкриване⁸³⁾, защото окупационните условия принуждават всички заангажирани да оставят колкото е възможно по-малко следи за своята дейност. Индивидуалните актове на стабилна помощ с временно значение остават само в паметта на участниците в събитието и заедно с тяхното оттегляне загиват безвъзвратно. Онова, което сме в състояние да доловим в запазена документация, може би представлява малка част от всички примери.

Много факти сочат, че индивидуалните актове на помощ, спасявали еврейската общност от смърт от ръцете на германския окупатор, се случват често, определено без организация. Това не е измислен от мен пример, а следствие от окупационната действителност по полските земи. Организираната помощ би могла да се зароди едва заедно с известието за изстреблението, няколко години след избухването на Втората световна война. Индивидуалната помощ се обляга най-често на порив на сърцето, на желанието да помогнеш на познат човек или на чужд ближен в ситуация на заплахата. В такъв случай няма място за политическа калкулация. Не трябва да се очаква разрешение от началника или властта. Всеки може сам да реши ще поемели риск, или не. Сред поляците, удостоени от израелския Институт „Яд Вашем“ с медал „Праведник на народите по света“, повечето са личности, необвързани с никакви подземни организации, разчитали са на собствените си ръце⁸⁴⁾.

Както отбелязва Шимон Датнер, съществуват четири положения за обикновения поляк, сблъскал се с подгонен евреин: а) да постъпи според „закона“, наложен от окупатора, и да залови беглеца, като сам го накаже със смърт; б) да не го издава, но и да не му оказва никаква помощ; в) незабавно да му окаже първа помощ; г) да се погрижи за него и задълго му посвети времето си⁸⁵⁾. На днешния етап на изследването е трудно да се определи как се е постъпвало най-често. Не знаем и кога ще е възможно. Моето търсене най-често бе посрещано от ситуацията, описана в пункт б), евентуално в), значително по-рядко описаното в пункт а) и г). Разбира се, може да се дискутира дали ситуацията в пункт б) трябва да се причислява към сътрудничество с окупатора, или обратното – да се причисли към формата за пасивна помощ. При сегашното изследване ще се заемем единствено със ситуацииите, описани в пункт в) и г), или с онези, при които без изключение е оказвана помощ.

Досега спорадично са се обсъждали формите на помощ и мотивациите на лица, решили да рискуват не само личния си живот, но често и живота на своите близки, захващайки се с познат или дори съвсем чужд човек⁸⁶⁾. Основните въпроси, задавани в изследванията по тази проблематика, са следните: къде е оказана помощта, кой го е направил, какво го мотивира, на кого оказва помощ?

Опитът да се отговори, е като лакмус за изследователя, основаващ се на 2473 известни примера за помощ на евреи по време на окупацията, описани в документацията, съхранявана в отдела „Яд Вашем – Праведници“ на Ев-

рейския институт по история⁸⁷). В типичните според мен единадесет полски града (постарах се да избира относително градски центрове, познати като средища на еврейската общност: Варшава, Краков, Бялисток, Люблин, Келце, Ченстохова, Радом, Отвоцк, Пшемисл, Лвов и Вилно) са отбелязани едва 785 примера за помощ, което за цялата изследвана група означава около 32 %. От тях 507 примера са записани във Варшава.

Таблица 2. Начини за потвърждаване на помощта

Вид помощ	Съвкупност от заявки	Известни градове	
		Брой на примерите	Процент на всички дела от този тип
Укриване	1636	490	29,9
Друга помощ	464	209	45,0
Снабдяване с документи	399	229	57,3
Помощ за укриващи се	139	37	26,6
Първа помощ (за роднини)	84	45	53,5

Да преминем към съответните мотиви за спасяване. Най-често е решителността – 1229 свидетелства, или 50 % общо, се позовават на хуманитарните възгледи. Другият най-истински двигател е предвоенното познанство – 676 свидетелства, или 27 %. В следващата поредност: други причини – 291 свидетелства (12 %), религиозни възгледи – 81 (4 %), най-рядка е професионалната солидарност – 26 свидетелства (1 %). Струва си да се види каква е ситуацията в типичните според мен градове. Поредно: хуманитарни възгледи – 410 свидетелства (33 % от този вид въпроси), старо познанство – 244 (36 %), други – 132 (45 %), религиозни – 22 (27 %), професионална солидарност – 19 (73 %). Излиза, че пропорциите тук са малко по-други.

Таблица 3. Мотиви за оказване на помощ

Мотив	Съвкупност от заявки	Известни градове	
		Брой на случаите	Процент на всички дела от този тип
Хуманитарни възгледи	1229	410	33,3
Старо познанство	676	244	36
Други	291	132	45,2
Религиозни възгледи	81	22	27,1
Професионална солидарност	26	19	73

Случва се да е оказана помощ не само на едно лице или на няколко, но дори и на десетки. Тъкмо поради това Шимон Датнер въвежда понятието групово или ма-

сово спасяване. Според възприетия от него критерий случай с оказване на помощ едновременно на две до десет лица трябва да се признава за групово спасяване, ако пък броят на подзащитните надминава десет души, вече става дума за масово спасяване⁸⁸⁾. Подобни примери в голямо количество намираме както в събираните от бившата GKBZHwP материали, така и от отдел YVS ŽIH. Това са само някои от малко или много достоверни съобщения. Лудвик Здун си спомня, че успял заедно с колеги, дейци на PPR, да измъкне от варшавското гето около 120 души⁸⁹⁾. На 13 юни 1984 г. Чеслава Малошчик заявява пред Владислав Грендзински – съдия във Воеводския съд, че нейният баща Чеслав Малошчик, като работник във водно-канализационното предприятие, се свързва с евреи, пребиваващи във варшавското гето, и съпровожда през каналите осем еврейски деца до „арийската страна“. Същият при въстанието в гетото помогнал да избягат към триста евреи⁹⁰⁾. И Теодор Невядомски, като работник във варшавското предприятие по чистотата на града, измъкна от гетото към двеста души⁹¹⁾. Отец Мечислав Михалски покръства най-малко дванадесет еврейки, които искали по-този начин да спасят живота си. Заедно със своя колега отец Михал Дудковски от Люблин издават към 2 хиляди бланки за покръстване, след което поляци се съгласяват да закрилят еврейската общност⁹²⁾.

Представеният анализ на известните примери за помощ може да бъде сравнен с проучванията на Нехама Тец, която също се опитва да отговори на въпросите. Тец стига до 189 спасяващи поляци и 308 евреи⁹³⁾. Сведенията, до които се добира Нехама Тец, потвърждават моите основни заключения и хипотези. По-важно се оказа твърдението, че най-честата форма на помощ е предлагането на убежище⁹⁴⁾.

Тец изследва също общественно-икономическия статус на спасяващите. Оказва се, че лицата, решили да помогнат изключително по финансови причини – *paid helpers*⁹⁵⁾, са доста много – над 80 %, и са хора слабо образовани, бедни и препитаващи се със земеделие. Същевременно тези, които помагат по други освен финансовите подбуди личности със същия общественно-икономически статус, са по-малко от 50 %⁹⁶⁾. Твърде интересно се оказа и добиването на информация при спасяваните евреи за поведението на групата спасяващи или *paid helpers*⁹⁷⁾.

Таблица 4. Съпоставка на информацията по темата поведение на укриваните евреи

Вид поведение	Paid helpers (платени помагачи)	Спасени
Много добро поведение	33,00%	96,00%
Незадоволително поведение	9,00%	2,00%
Твърде лоши условия	13,00%	1,00%
Покачване на цените, глад, кражби	42,00%	0,00%

Не знам как в други страни лицата, доказали помощ, се нареждат до броя на лицата, удостоени с титла, но според мен не подлежи на съмнение, че полските „Праведници“ са само неголяма група, заслужаваща това звание. Това показва обемът на исторически източници – както полски, така и еврейски. В тях може да се видят имена или фамилии на поляци, спасили живота на евреи по време на окупацията, макар да не фигурират в списъка на „Праведниците“⁹⁸). Много често информацията за хора, напълно анонимни, присъстват само като имена, което практически не позволява те да се идентифицират⁹⁹). Но основанието за удостояване със звание не е исторически извор, а разказ на еврейски свидетел, комуто е оказана помощ. След това нито разказите на покойни вече еврейски свидетели, нито още повече разказите на неевреи решават. Комисията, занимаваща се с вземане на решение за признаване на званието, не действа нито както комисията по история, нито както в различните видове съдилища. Понякога се стига – според мен – до парадокси, отделно подчертавани, както доста неадекватен е броят на полските „Праведници“ спрямо броя на лица, действително помагали. В списъка липсват имена, споменати в писанията на Емануел Рингелблум – най-значителния еврейски историк от периода на Втората световна война, създател на архива за Варшавското гето¹⁰⁰). Няма дори семейство Марчак, които в специално построено убежище крият Рингелблум – потвърдено е от други хора, които знаели само, че нещо временно се намира там.

Нехама Тец също подчертава липсата на хора, достойни за званието, в достойното си мнозинство заслужили поляци: „Но е безспорен въпросът, че лицата, отбелязани от „Яд Вашем“, са едва частица от ония, които го заслужават. Сред 189-те спасяващи, изследвани от мен, всички отговаряха на условията, изисквани от „Яд Вашем“, а едва една четвърт са заслужили официалното звание. Сред спасените само малка част се свързаха с „Яд Вашем“ заради удостояването. А от тези, които все пак го направиха, само малък процент казаха, че техните закрилници са получили титлата“¹⁰¹).

Говори се за няколко десетки или няколко стотици хиляди поляци, които по някакъв начин са оказали помощ на евреи. Най-далеч в своите изчисления стигат Гунар Паулсон и Тереса Прекерова. Според тях броят на поляците, ангажирани с помощ за евреите, достига 280 – 360 хиляди души. Ако приемем, че това са били напр. 300 хиляди души, то близо 6-те хиляди, удостоени със званието „Праведници“ поляци ще представляват само 2 % от онези, които заслужават¹⁰²).

За това колко лесно се забравят такива поляци, може да свидетелства примерът на съпрузите Радзивановски от село Дворзиск край Супрасл, помагали по време на окупацията, между другото, на еврейски партизани от отряда „Форойс“, чийто член е познатият след войната историк Шимон Датнер. През септември 1984 г. той описва потвърдената окупационна дейност на Радзивановски и предава текста на Еврейския институт по история, за да се отправя молба до Института „Яд Вашем“ за тяхното отличаване. През юни 1985 г.

„Яд Вашем“ потвърждава основанията за предложение по този въпрос¹⁰³). Титлата никога не им е призната, а съпрузите Радзивановски отдавна вече не са живи. Единственият спасен от тях – непосредственият свидетел Шимон Детнер, също. Малко е вероятно е, че след смъртта на спасяващите и на спасяваните може да се направи нещо по този въпрос. Остава да се надяваме, че този пример е обикновено чиновническо недоглеждане. Не ни е известно колко са до днес подобните ситуации.

Въпреки това поляците представляват най-многочислената група от 26 513 „Праведници“, признати от Института „Яд Вашем“¹⁰⁴).

V. Заключение

Помощта, оказвана от поляци на еврейската общност в периода на германската окупация през годините 1939 – 1945, изисква проучване на подробностите. Досегашното пренебрегване на тези проблеми обаче подсказва, че тази тема никога няма да бъде проучена така, както е било възможно в периода непосредствено след войната, когато са били още живи относително голяма група свидетели на събитията. Независимо от изоставашото вече откъм желание положение изследванията по този проблем може да се обобщят в няколко важни извода.

Преди всичко настоятелно се налага да разграничим организираната помощ от индивидуалната. Отъждествяването на акциите на „Жегота“ с тези на Съвета за помощ на евреите е грешка, а това често е правено в досегашната научна литература, посветена на полско-еврейските отношения в периода на войната. Това време се отнася не само до RPŻ, но и за други организации, понякога дори и за лица, оказали индивидуална помощ. По мое мнение напомним, че тази акция не е идентична с действията на RPŻ, изисква да се отделят най-малко четири акции на „Жегота“: I. Индивидуална помощ, II. Помощ на несвързани с RPŻ организации, III. Дейност на RPŻ и IV. Помощ извън границите на окупираната страна.

Наравно с областта на организираната и индивидуалната помощ, тук много проблеми остават едва отбелязани. Пропуснатото е повече. 7 хиляди полски „Праведници“ е число, чувствително занижено спрямо броя поляци, оказали помощ на евреи, чиито имена остават утвърдени в архивните материали. В броя поляци, ангажирани с помощта към евреи, трябва да се включат още десетки или дори стотици хиляди. Говори се дори за 300 хиляди.

Информация за актове на помощ вероятно ще откриваме и напред както в полски, така и в еврейски разкази. Ако вярваме напр. в разказите за срещи с шмалцовници, няма причина да не повярваме на същия текст, когато той говори за оказване на помощ от познат или анонимен поляк. Налага се да сторим всичко, но да утвърдим и оценим усилията на личности, рискували живота си, а в полската история – записали най-хубавите страници, съгласно най-прекрасните идеали на Жечпосполита.

Нови информации по темата може да допринесе и анализ на съдебните процеси срещу членове на полската Съпротива или материалите, събирани от службите за сигурност – в частите за дейността на обвинения по време на войната. В тях неведнъж са откривани описания на оказана помощ спрямо еврейската общност, най-често от „маргинали“ в конспиративните действия. Или както писа за Армия Крайова Юзеф Пшибишевски: „Пропускът в този отрязък несправедливост е при голямата организация и нейните жертвоготовни бойци. Хората имат право да очакват, че техният всекидневен „мъртвешки танц“ трябва да остави следа в историята“¹⁰⁵.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Тази статия е създадена въз основа на по-обширния труд „Организирана и индивидуална помощ на поляци за еврейската общност, изтребвана през немската окупация в периода на Втората световна война“ [Zorganizowana i indywidualna pomoc Polaków dla ludności żydowskiej eksterminowanej przez okupanta niemieckiego w okresie drugiej wojny światowej, s. 209 – 364 [в:] Polacy i Żydzi pod okupacją niemiecką 1939 – 1945. Studia i materiały. Red. Andrzej Żbikowski, Warszawa 2006, s. 1025.]
2. Неофициално тя е държавен еквивалент на Централната комисия по разкриване престъпленията на хитлеристите в Полша [Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – GKBZHwP], чиято задача е теоретичното разкриване на всички престъпления на окупатора.
3. Според Нехами Тец: „Това предълго мълчание не бе неочаквано. Холокостът бе препълнен с изключителни страдания и погибел. Съчувствието и помощта – част от жестокия водовъртеж, бяха нетипични, затуляни лесно от грамадата престъпления. Нещо очевидно разбираемо и естествено беше [...], че докато трагичната история бъде разказана, изследователите можеха да попаднат на нещо не толкова вероятно...“. Вж. Christian Rescue of Jews in Nazi-Occupied Poland, New York 1985, s. 5.
4. B. Bermanowa-Temkin, Akcja pomocy Żydom w okresie okupacji hitlerowskiej, „Biuletyn ŻIH” 1957, nr 22; T. Berenstein, A. Rutkowski, O ratownictwie w okresie okupacji hitlerowskiej, ibidem 1960, nr 35; J. Dunin-Wąsowicz, Wspomnienia o akcji pomocy Żydom podczas okupacji hitlerowskiej w Polsce (1939 – 1945), ibidem 1963, nr 45/46; I. Sendlerowa, Ci, którzy pomagali Żydom. (Wspomnienia z czasów okupacji hitlerowskiej), ibidem; Rada Pomocy Żydom w Polsce („Żegota”). Wspomnienia centralnych i terenowych działaczy RPŻ, ibidem 1968, nr 65/66; E. Chądzyński, Pomoc Żydom udzielana przez konspiracyjne biuro fałszywych dokumentów w okresie okupacji hitlerowskiej (1939 – 1945), ibidem 1970, nr 75; T. Czarnomorski, Pomoc ludności żydowskiej udzielana przez pracowników Wydziału Ewidencji Ludności Zarządu m.st. Warszawy w okresie okupacji hitlerowskiej (1939 – 1945), ibidem. За прециз-

- ност трябва да отбележим, че още първият тримесечник на Еврейския институт по история, излизащ от 1948 г. на езика идиш „Bleter far Geszichte“ (Страници от историята), помества статии по темата.
5. Berenstein, T. & Rutkowski (1963). *A Pomoc Żydom w Polsce 1939 – 1945*, Warszawa.
 6. Bartoszewski, W. & Lewinówna, Z. (1966). *Ten jest z ojczyzny mojej. Polacy z pomocą Żydom 1939 – 1945*, Kraków (wyd. 2: Kraków 1969), цитатите в текста са от второто издание; Datner, S. (1968). *Las Sprawiedliwych*. Warszawa; Iranek-Osmecki, K. (1968) *Kto ratuje jedno życie... Polacy i Żydzi 1939 – 1945*, Londyn; Polacy – Żydzi 1939 – 1945, oprac. S. Wroński, M. Zwolakowa, Warszawa 1971; M. Arczyński, W. Balcerak, Kryptonim „Żegota”. *Z dziejów pomocy Żydom w Polsce 1939 – 1945*, Warszawa 1979; Prekerowa, T. (1982). *Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom w Warszawie 1942 – 1945*, Warszawa. Заслужава да отбележим тук публикацията на Władysław Smólski, която обаче няма научен характер: *Losy dziecka*, Warszawa 1961; *Zaklęte lata*, Warszawa 1964; *Za to groziła śmierć. Polacy z pomocą Żydom w czasie okupacji*, Warszawa 1981. Авторът бил ангажиран в дейността на Съвета за помощ на евреите.
 7. За съжаление, подобни инициативи са закъснели и по-лошо – предизвикани са изкуствено, както беше през 60-те години (когато обвинявах евреите в неблагодарност към Полша), та чак до 2000 г. след дискусията за погрома в Йедвабне. При последния случай тази дискусия стана непосредствен импулс за възможност да заработи Комитетът за почитане паметта на поляци, спасили евреи, и започването на пространна подготовка за издигането на паметник в чест на тези поляци.
 8. *Polacy – Żydzi 1939 – 1945*, oprac. A.K. Kunert, Warszawa 2001; Kurek, E. (2001). *Dzieci żydowskie w klasztorach. Udział żeńskich zgromadzeń zakonnych w akcji ratowania dzieci żydowskich w Polsce w latach 1939 – 1945*, Lublin; „Żegota” Rada Pomocy Żydom 1942 – 1945. *Wybór dokumentów*, oprac. A.K. Kunert, Warszawa 2002.
 9. Досега са публикувани данни за 506 подобни събития. Вж. *Rejestr faktów represji na obywatelach polskich za pomoc ludności żydowskiej w okresie II wojny światowej*, red. Aleksandra Namysło, Grzegorz Berent, Warszawa 2014. Публикацията е достъпна в on-line версия: http://represje.iss.krakow.pl/bundles/core/pdf/REJESTR_faktow_Represji_pomniejszony.pdf; Публикуваните преди това писма невинаги бяха правдоподобни. Вж. W. Bielawski, *Zbrodnie na Polakach dokonane przez hitlerowców za pomoc udzielaną Żydom*, Warszawa 1987 или W. Zajączkowski *Martyrs of Charity*, Washington DC 1988.
 10. Само частично са обработени бележките, съдържащи данни едва за 1200 поляци, удостоени от Института „Яд Вашем“ със званието „Праведници пред народите на света“, но общият брой е към 6000 удостоени. Вж. Grynberg, M. (1993). *Księga Sprawiedliwych*. Warszawa.
 11. Като феномен може да се посочи фактът, че за една година излязоха две книги за полските „Праведници“, за Хенрик Славик, който в Унгария спа-

- сява хиляди полски евреи: Łubczyk, G. (2003). *Polski Wallenberg. Rzecz o Henryku Sławiku*, Warszawa; Isakiewicz, E. (2003). *Czerwony ołówek. O Polaku, który uratował tysiące Żydów*, Warszawa.
12. *Matka dzieci Holocaustu. Historia Ireny Sendlerowej*, oprac. A. Mieszkowska, Warszawa 2004.
13. Gajowniczek, J. (1983). *Pomoc udzielana Żydom przez Polaków w okresie okupacji hitlerowskiej. Materiały do bibliografii. Piśmiennictwo polskie*, Warszawa.
14. Вж. Libionka, D. (2008). *Polskie piśmiennictwo na temat zorganizowanej i indywidualnej pomocy Żydom (1945 – 2008) [в:] „Zagłada Żydów. Studia i materiały” Warszawa, nr 4, s.17 – 80.*
15. *Stosunki polsko-żydowskie w okresie okupacji hitlerowskiej*, red. Andrzej Żbikowski, Warszawa 2005 [Този труд съдържа регионални статии, както и обширни разработки по темата за организираната и индивидуалната помощ от долуподписания].
16. Стандартен пример е публикацията на Gross, J. T. (2000). *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka. Sejny*, която предизвика всенародна дискусия за нравственото поведение на полското общество по време на германската окупация. Впоследствие Институтът за национална памет подготви специални публикации: *Wokół Jedwabnego*, t. 1: *Studia*, t. 2: *Dokumenty*, red. P. Machcewicz, K. Persak, Warszawa 2002. За отношението на полските власти по еврейския въпрос вж. Engel, D. (1987). *In the Shadow of Auschwitz. The Polish Government-in-Exile and the Jews 1939 – 1942*, Chapel Hill–London; idem, *Facing a Holocaust. The Polish Government-in-Exile and the Jews, 1943 – 1945*, Chapel Hill–London 1993; Stola, D. (1995). *Nadzieja i Zagłada. Ignacy Schwarzbart – żydowski przedstawiciel w Radzie Narodowej RP (1940 – 1945)*, Warszawa; Puławski, A. (2009). *W obliczu Zagłady. Rząd RP na Uchodźstwie, Delegatura Rządu RP na Kraj, ZWZ-AK wobec deportacji Żydów do obozów zagłady (1941 – 1942)*. Lublin, s. 583.
17. Бележи напредък събраното в Центъра за изследване гибелта на евреите към Института по философия и социология при Полската академия на науките. Там са събрани изследователи от различни науки, по история също, специализирани по проявите на антисемитизъм сред поляците. Често публикациите имат разобличителен характер, което намалява тяхната достоверност и не съдейства за разширяване на знанията за миналото. Вж. Grabowski, J. (2003). *Szmalcownicy warszawscy 1939 – 1942*, „*Zeszyty Historyczne*”, t. 143, s. 85 – 117; idem, „*Ja tego Żyda znam!*” *Szantażowanie Żydów w Warszawie 1939 – 1943*, Warszawa 2004; Engelking-Boni, B. (2003). *Donosy do władz niemieckich w Warszawie i okolicach w latach 1940 – 41*. Warszawa. Сера публикациите са значително повече. Някои са преведени на английски и на иврит.
18. Lukas, R. (1995). *Zapomniany Holocaust: Polacy pod okupacją niemiecką 1939 – 1944*. Kielce; Chodakiewicz, J.M. (2000). *Żydzi i Polacy 1918 – 1955. Współlistnienie – zagłada – komunizm*. Warszawa; Korboński, S. (1999). *Polacy*,

- Żydzi i Holocaust, Warszawa-Komorów; Bednarczyk, T. (1986). Obowiązek silniejszy od śmierci: wspomnienia z lat 1939 – 1944 o polskiej pomocy dla Żydów w Warszawie. Warszawa; idem, Życie codzienne warszawskiego getta. Warszawskie getto i ludzie (1939 – 1945 i dalej): [jakimi ich znałem], Warszawa 1995; Stanisławczyk, B. (1997). Czterdzieści twardych. Warszawa. По тази тема вж. рецензията на проф. F. Tych и J. Sacharewicz в „Biuletyn ŻIH” 1998, nr 185/186, s. 138 – 139.
19. Вж: Friedman, P. (1978). Their Brother’s Keepers, New York; N. Tec, Christian Rescue of Jews...
20. Понастоящем Институт „Яд Вашем“ в Йерусалим издава специални позиции, посветени на всички „Праведници“. Материалите, засягащи полските „Праведници“, са публикувани през 2004 г.
21. Вж. Marcin Urzynowicz Zorganizowana i indywidualna..., s. 323; Вж. делото на Antonina Wyrzykowska, убита след войната от полски партизани в околностите на Йедвабне за помощ, оказана на евреи. (Wokół Jedwabnego..., t. 2, s. 232 – 233).
22. Срв. W. Bielawski, Zbrodnie..., s. 7. Повече по темата има по-нататък в текста.
23. Повече по тази тема вж. в текста на Jan Żaryn Elity obozu narodowego wobec zagłady Żydów [в:] Polacy i Żydzi pod okupacją..., s.365 – 428.
24. Повече по тази тема вж. в текста на Jan Żaryn Elity obozu narodowego wobec zagłady Żydów [в:] Polacy i Żydzi pod okupacją..., s. 365 – 428.
25. Както пише Вацлав Белавски, тези актове се пазят в „46 тома, съдържащи 2288 протокола от разпити на свидетели, връзки писма и много други документи, между които и обяви (афиши) на немските окупационни власти, запазени в архивите на GKBZHWP-IPN, Biblioteka Narodowa и Съюза на полското харцерство, с постановления на хитлеристките окупационни власти, намерени във военските архиви на Жешув, Лодз, Радом, Пьотрков и Варшава, а също в монографични разработки и публикации в пресата“ (idem, Zbrodnie..., s. 8).
26. Данните са отпреди няколко години, сега вероятно е въведен пълен ред.
27. Оказва се обаче, че това не е единственото следствие, проведено от бившата GKBZHWP, в чиито актове може да се намери информация за помощта, оказана на евреи. Например в следствие със сигнатура Ds. 131/67 също се установиха подобни факти.
28. Става дума за т.нар. августовци, или следствените дела, водени на основание чл. 1, точка 1 от Декрета на Полския комитет за национално освобождение от 31.VII.1944 г. Актовете по тези дела, по силата на разпореждане на правосъдния министър от 9.II.1966 г., трябва да се прехвърлят в Архива на GKBZHWP, откъдето окончателно се дават на IPN. Както обаче показва практиката, не всички актове бяха прехвърлени. Вж. P. Machcewicz, „Wokół Jedwabnego” [в:] Wokół Jedwabnego..., t. 1, s. 22. През 2002 г. във Факултета по история във Варшавския университет под ръководството на проф. д-р Marian

- Wojciechowski излезе магистърска дисертация за „шмалцовниците“ (мазниците) A. Rodek, Tzw. „Szmalcownicy“ – Warszawa i okolice (1940 – 1944).
29. Частично използвах намиращите се там материали на Paulsson, G. (2002). *Secret City: the Hidden Jews of Warsaw, 1940 – 1945*. London; за съжаление, достъпът до архивните единици – най-вече интересни за полската страна, засягащи поляци, на които е отказан диплом за помощ към евреите, остава в режим на специални условия.
 30. Псевдоними били: Съвет „Жегота“, Съвет за закрила „Жегота“, Главен Съвет за закрила „Жегота“. Създател на псевдонима „Жегота“ най-вероятно е Зофия Косак. Названието било толкова удобно, че с него започнали да наричат други организационни клетки и действия, свързани с евреите, между които и т.нар. еврейски доклад до Армия Крайова и еврейски доклад до правителствената Делегатура. „Акция на Жегота“ се превръща с времето в синоним на всяка акция в помощ на евреите, дори и несвързана с RPŻ.
 31. Виж. документи № 19 и 20 в статията на Urynowic, M. *Stosunki polsko-żydowskie w Warszawie w okresie okupacji hitlerowskiej*, [в:] *Polacy i Żydzi pod okupacją...* s. 665 – 666.
 32. Виж. *ibidem*, s. 657 – 660.
 33. Balcerak, W. (1987). *Stronnictwo Demokratyczne w akcji pomocy Żydom*, „Biuletyn ŻIH”, nr 142; Dunin-Wąsowicz, J. (1973). *Wspomnienia o akcji pomocy Żydom...*; K. Dunin-Wąsowicz, *Polski ruch socjalistyczny wobec walki i zagłady warszawskiego getta*, „Biuletyn ŻIH”, nr 86/87.
 34. T. Prekerowa, *Konspiracyjna Rada...*, s. 51.
 35. *Ibidem*, s. 51 – 52.
 36. Фронтът за възраждане на Полша бил отделна от Командата защитници на Полша група действащи католици. Виж. AŻIH, *Kolekcja Bernarda Marka*, 70, фрагменти от спомените на Henryk Borucki „Czarnego“ *Notatki i wspomnienia z lat 1939 – 1945*, k. 73.
 37. Зофия Косак-Шчуцка (1890–1968) – писателка, конспиративен деец, от 1941 г. е съоснователка на Фронта за възраждане на Полша, през 1942 г. става председател на Временния съвет за помощ на евреите.
 38. T. Prekerowa, *Konspiracyjna Rada...*, s. 53 – 54; G.S. Paulsson, *Stosunki polsko-żydowskie w okupowanej Warszawie (1940 – 1945)* [w:] *Akcja Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*, red. D. Libionka, Warszawa 2004, s. 305.
 39. Срв. AŻIH, *Relacje*, 301/5703, *Relacja Witolda Bieńkowskiego*.
 40. T. Prekerowa, *Konspiracyjna Rada...*, s. 54. Сътрудничат им харцерките Zofia Janiczek „Zosia“, Aleksandra Mackiewiczówna „Halinka“, Maria Tomaszewska „Urszula“ и Stanisława Wdowińska „Irena“.
 41. През цялото време на съществуването си личният състав на президиума на RPŻ изглежда така: 1) председатели: Julian Grobelny (WRN) I. 1943 –

- II. 1944; Roman Jabłonowski (безпартиен социалист) V – VII. 1944; Leon Feiner (Бунд) XI (?) 1944 – I. 1945; 2) зам.-преседатели: Tadeusz Rek (SL) I. 1943 – VII. 1944; Leon Feiner (Бунд) I. 1943 – VII. 1944; 3) секретари: Adolf Berman (ŻKN) I. 1943 – I. 1944, V – VII. 1944; Szymon Gottesman (ŻKN) XI (?) 1944 – I. 1945; 4) ковчежник: Marek Arczyński (SD-SPD) I. 1943 – I. 1945; 5) членове на съвета: Ignacy Barski (FOP) зимата на 1942/1943; Władysław Bartoszewski (FOP) XII. 1942 – VII. 1944; Piotr Gajewski (Работническа партия на полските социалисти) IV – VII. 1944; 6) отговорници по отчетите: граждански – Emilia Hiżowa (POD-SPD) лятото 1943; за децата – Aleksandra Dargielowa, лятото на 1943, Irena Sendlerowa (RPPS) есента на 1943 – VII. 1944; по райони – Stefan Sendłak (WRN) VII. 1943 – VII. 1944; за лекарите – Ludwik Rostkowski X. 1943 – VII. 1944; Emilia Hiżowa (SPD) X. 1943 – VII. 1944; 7) бюро на съвета: Zofia Rudnicka (SD-SPD) XII. 1942 – VII. 1944; Janina Raabe-Wąsowiczowa (SD-SPD) XII. 1942 – I. 1945; Celina Jezierska-Tyszko (SD-SPD) есента на 1943 – VII. 1944; Władysława Paszkiewicz (SD-SPD) есента на 1943 – VII. 1944; представител на DR при RPŻ: Witold Bieńkowski (FOP) XII. 1942 – VII. 1944; 8) ревизионна комисия: Tadeusz Rek; Leon Feiner (T. Prekerowa, Konspiracyjna Rada..., s. 67 – 68).
42. Централен локал е жилището на Eugenia Wąsowska на ул. Żurawiej 24 кв. 4. Други локали са на: Radna 4, Czeczota 22, Puławska 14, Lipowa 4a, Chłodna 24, 6 Sierpnia, Marszałkowska 74 (при г-жа Duglasowa), Filtrowa (при г-жа Twardo), Wilcza 23, Wilcza 21 (при трите сестри Chmielewski, шивачки), Koszykowa 32 (при електротехника). Една среща има в ресторанта „Jak w domu“ на ъгъла на Świętokrzyska и Jasna след съгласие на собственичката Ola Heptingerowa. Използвани са и други проверени локали (ibidem, s. 82 – 83).
43. Задачите с отчет за терена са свързани точно с извънваршавските контакти на RPŻ, в частност – закрила в лагерите, където е съсредоточена еврейска общност. Благодарение на подобни контакти по инициатива на RPŻ офицерът от АК Tadeusz Rajewski успява да измъкне от Травник за Варшава Emanuela Ringelblum (ibidem, s. 229).
44. Повече по темата вж. T. Prekerowa, Konspiracyjna Rada..., s. 227 – 245.
45. J. Antoniuk, Pomoc działaczy ludowych i organizacji BCh dla ludności żydowskiej w okolicach Białegostoku w latach 1941 – 1943, „Biuletyn ŻIH“ 1974, nr 89.
46. Вероизповеданието и националността тук нямат значение, борбата за водеща роля в собствената среда се разиграва по такъв начин наравно между поляци и между евреи.
47. Този съвет е създаден през май 1944 г. Начело е Adam Ciołkosz (PPS), секретар е д-р Emanuel Scherer (Bund), а членове: Witold Kulerski, Stanisław Sopicki, Anzelm Reiss и равинът Abraham Babad (ibidem, s. 302).
48. AŻIH, Varia okupacyjnej, 230/150, k. 55 – 56.
49. Като потвърждение са идентичните проблеми, настъпили в еврейската конспирация – струва си да посочим липсата на политическо и военно

единство дори пред лицето на смъртта, причинено от военното съперничество между ŻOB и ŻZW и политическото между ŻKN и Бунда.

50. T. Prekerowa, *Konspiracyjna Rada...*, s. 125. би трябвало да е сумата от 28,75 милиона злоти. Вж. W. Bartoszewski, Z. Lewinówna, *Ten jest...*, s. 37; По спомените на Kazimierz Iranek-Osmecki RPŻ трябвало да получи от държавния бюджет през целия свой период на дейност 37,4 милиона злоти и 50 хиляди долара. Вж. K. Iranek-Osmecki, *Kto ratuje...*, s. 243.
51. D. Stola, *Nadzieja...*, s. 208.
52. Според Bieńkowski в средата на 1942 г. бюджетът на DR, превърнат върху доларова основа, съдържа квотата от 60 – 80 милиона злоти. Това зависи от курса на черния пазар. (AŻIH, *Relacje*, 301/5703, *Relacja Witolda Bieńkowskiego*).
53. Всъщност при DR, струва ми се, въпросът за изплащането на суми остава в нейна компетенция, а властите в Лондон се ограничават единствено с уточняването колко е платено. Вж. D. Stola, *Nadzieja...*, s. 211.
54. Дори представителят на DR в RPŻ се противопоставя на необикновената акция (ако така може да се нарече замисълът за спасяване на евреи чрез размяната им с германци). Вж. Marcin Urynowicz, *Zorganizowana i indywidualna ...*, s. 290.
55. През април 1943 г. в паметна бележка, свързана с признаването на 250 хиляди злоти за март с.г., се твърди, че квотата не е употребена за нужди, че „не само не е използвана за тяхно успокоение поне в малка степен, но не позволява всъщност каквато и да е дейност, която би могла да бъде значително полезна“. Същевременно положението заплашва по-нататъшното съществуване на RPŻ и при евентуални последствия виновна ще бъде изцяло DR. Следващият месец, когато дотацията от държавния бюджет стига едва 400 хиляди злоти, RPŻ минава с квота в пъти по-голяма, 6 – 8 милиона злоти, „ако акцията за помощ трябва да е с нещо реална, а не фикция“. Вж. *Ibidem*, s. 280 i 282.
56. Прехвърлянията на пари били толкова рисковани, че от 858 старта само 483 полета били сполучливи, до базите не се връщат 63 самолета, а от спуснатите 345 парашутисти единайсет загиват по пътя и по време на приземяването. Загубени са 1 763 000 долара (K. Iranek-Osmecki, *Kto ratuje...*, s. 237).
57. Важното тук е, че явлението доносничество в полското общество е твърде широко разпространено. Според Janusz Marszalec от 5 та до 10 % жители на Варшава в по-малка или по-голяма степен били доволни от политиката на окупатора, сътрудничели по някакъв начин и нямали интерес от поражението на германците. Вж. Marszalec, J. (2005). *Koncepcje zapewnienia porządku publicznego przez służby i agendy Polskiego Państwa Podziemnego podczas okupacji i planowanego powstania zbrojnego oraz po wywalczeniu niepodległości* [в:] *Organy bezpieczeństwa i wymiar sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego*, red. W. Grabowski, Warszawa, s. 35; Ако имаме предвид, че Варшава наброява към милион жители, лесно ще пресметнем, че подобни

- персони били десетки хиляди. Имало ги не само във Варшава, срещу малкото сътрудници на правителствената Делегатура за страната (50 хиляди).
58. Повече за похватите на RPŻ в борбата против шмалцовниците вж. Т. Prekerowa, *Konspiracyjna Rada...*, s. 276 – 286.
 59. Вж. Rada Pomocy Żydom w Polsce („Żegota”). *Wspomnienia centralnych i terenowych działaczy...*, s. 190.
 60. AŻIH, 301/5701, Relacja Marka Arczyńskiego.
 61. Вж. Marcin Urynowicz *Stosunki polsko-żydowskie w Warszawie...*, s.680.
 62. Т. Prekerowa, *Konspiracyjna Rada...*, s. 294.
 63. Повече по темата – в статията на Andrzej Żbikowski *Antysemityzm, szmalcownictwo, współpraca z Niemcami a stosunki polsko-żydowskie pod okupacją niemiecką* [в:] *Polacy i Żydzi pod okupacją...*, s. 429 – 538.
 64. Не бива да се забравя, че самото доказване на обвинение в условията на окупация не е лесно. Вж. AŻIH, *Varia okupacyjne*, 230/150, k. 31 – 32.
 65. Prekerowa, Т. *Konspiracyjna Rada...*, s. 265; W. Grabowski, *Delegatura...*, s. 43; Kunert, А.К. (1987). *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939 – 1944*, t. 1, Warszawa, s. 134 – 135.
 66. Skaradziński, В. (1985). *Korzenie naszego losu*. Warszawa, s. 360 – 362.
 67. Вж. Бележка 11.
 68. М. Szulkin, *Londyńska Rada do spraw Ratowania Ludności Żydowskiej w Polsce*, „*Biuletyn ŻIH*” 1983, nr 126/127.
 69. *Ibidem*, s. 201.
 70. Няма голямо значение чрез какви инструменти полското правителство се отнася към еврейския въпрос и чрез каква помощ се старее то да я употреби за други свои цели. Това е задача, изискваща специално разглеждане. Полското правителство, като всички съюзнически правителства, има своите политически приоритети. Трудно е да се изисква по-голям ангажимент от полските политици.
 71. Lewin, I. (1977). *Próby ratowania Żydów europejskich przy pomocy polskich placówek dyplomatycznych podczas drugiej wojny światowej*, „*Biuletyn ŻIH*”, nr 101.
 72. М. Szulkin, *Londyńska Rada do spraw...*, s. 201.
 73. Datner, S. (1978). *Udział polskich jeńców wojennych w ratowaniu Żydów w okresie II wojny światowej*, „*Biuletyn ŻIH*”, nr 107/108.
 74. Публикувана е на иврит през 1965 г в списанието „*Moreszet*“ в Тел Авив (*ibidem*, s. 78).
 75. *Ibidem*, s. 85 – 86.
 76. В известна степен този интерес е по-голям, а донякъде е и пропаганда, но това е друг проблем.
 77. К. Iranek-Osmecki, *Kto ratuje...*, s. 220.

78. M. Szulkin, *Londyńska Rada do spraw...*, s. 205. Според Iranek-Osmecki секретар на правителството трябвало да бъде Шереп (K. Iranek-Osmecki, *Kto ratuje...*, s. 220).
79. M. Szulkin, *Londyńska Rada do spraw...*, s. 205 – 206.
80. K. Iranek-Osmecki, *Kto ratuje...*, s. 220.
81. *Ibidem*, s. 222.
82. Проблематиката за помощта извън границите на окупираната страна се появява в разнопосочни публикации. Вж. Stauffer, P. (2008). *Polacy Żydzi Szwajcarzy*. Warszawa; Katarzyna Odrzywołek, Piotr Trojański, *Dzieci Teheranu – od mrozów Syberii do słońca Palestyny. Rola delegatur Ambasady RP w ZSRR i Armii gen. Andersa w ratowaniu dzieci żydowskich*, „Zagłada Żydów. Studia i materiały” nr 11 rocznik 2015, s. 144 – 172 и Agnieszka Haska, „Proszę Pana Ministra o energiczną interwencję”. Aleksander Ładoś (1891 – 1963) i ratowanie Żydów przez Poselstwo RP w Bernie, тамже, s. 299 – 309.
83. Окупационен парадокс е, че голям шанс за увековечаване на дейността си имат лица, служили на окупатора, техните писма са създавани в полската нелегалност. Затова пък никой – освен всъщност сътрудниците на окупатора – не се интересува от личности, помагали на евреите. Информацията за сътрудници на окупатора са изложени в материалите на Армия Крайова, по-специално в: AAN, AK, 203/XI-9, 203/XI-21, 203/XI-26, 203/X-82, 203/X-83, 203/X-84.
84. Krakowski, S. (1986). *The Attitude of the Polish Underground...*, s. 102. Срв. N. Tec, *When the Light Pierced the Darkness. Christian Rescue of Jews in Nazi-Occupied Poland*, New York – Oxford, s. 70 – 71.
85. S. Datner, *Las...*, s. 27.
86. По начин от второстепенно значение пожела да поеме задачата споменатият вече Шимон Датнер, който се опря на толкова малко фактологична база (*ibidem*, s. 11 – 16).
87. Нататък като YVS. Там се намират също и делата за организираната помощ, но те са значително по-малко, затова обсъждам всички данни като за едно цяло.
88. S. Datner, *Las...*, s. 42.
89. AIPN – Актове, засягащи помощта, оказвана от поляци на евреи през годините 1939 – 1945, 23/68, P. 133.
90. *Ibidem*, 23/68, P. 115.
91. AŻIH, YVS, 1521.
92. AIPN – Актове, засягащи помощта, оказвана от поляци на евреи през годините 1939 – 1945, 23/68, 23/68, P. 845. Според мен трудно се доказва достоверността в признанието на отец Михалски. Познаването на окупационната действителност не позволява обаче да се повярва, че 2000 архивни единици са употребени при спасяването на еврейската общност. Очевидно, част от тях би могла да се използва за тази цел. Но според мен те са били

- предназначени преди всичко за полското конспиративно движение, не бива да забравяме, че огромна част и от поляците, оцелели в германския терор, си служат с подправени документи, за чието изработване са необходими, между другото, и фалшифицирани размери на кръста. Тук не става дума да си сменяш вярата, а за едно удостоверение.
93. N. Tec, *Christian Rescue of Jews...*, s. 75.
94. Тук припомням за направените от мен няколко възражения. Те се отнасят до определени групи, а не до цялото общество. Не бива вече тези причини да се генерализират – говоря за лица, преживели войната, и най-вече за онези, чието спасение е извършено, имащи големия шанс да оцелеят във войната. Обръщам се към определени групи, не към цялото общество. Друг вид помощ не би могъл да спаси човешките същества.
95. За разграничаване на тази група от спасяващите поради други възгледи в следващата част на текста ще използвам английското название.
96. N. Tec, *Christian Rescue of Jews...*, s. 219, бел. 6.
97. Става дума за 76 paid helpers (платени помагачи) и 415 спасяващи.
98. Вж. документите в текстовете на M. Uryniewicz *Zorganizowana i indywidualna...*, s.309 – 324, 327 – 344, 348 – 349, 358 – 361 i 363 – 364.
99. Това е откъс от Паметна книга: „На това място трябва да отдадем необходимата почит на онези благочестиви и дейни поляци, които рискувайки собствения си живот и този на своите роднини, помагаха, подкрепяха, спасяваха живота на евреи, обречени на смърт. Помагаха с храна, осигуряваха ношуване, за да опазят и укрият преследваните по домове и стопанства. Не един от тях заплаши за това с живота си, привличайки върху себе си наказание не само от германците, но и от страна на своите братя – поляците антисемити. Убедени сме, че благородните поляци са били водени не само от милост и добро сърце, а на първо място – от висши идеали. Благодарение на това поляците спасиха не само нас, трите сестри, но още и много други, остроленски и неостроленски евреи. Ще ги помним вечно и ще се молим за душите им!... За Гълъбарката, бедната селянка, която въпреки че се боеше от гестаповците, проклинаше, заплашваше, дори неведнъж и прогонила от дома си укривани евреи, намерили подслон при нея за дълго време. За поляка Печалбар, който по време на гестаповски обиск скри останала жива наша сестра в своето легло, но не подозираше, че в същия момент неговата 12-годишна дъщеря я изнасилват германците. След този случай той позволил на нашата сестра да остане при него чак до Освобождението. За младия поляк Сташек от село Треска, позволил германските жандарми да го изтезават до смърт, но да спаси живота на млада еврейка“ (*Księga Żydów ostrołęckich...*, s. 391 – 392).
100. Това между другото са: Barbara Wiśniewska, Ignacy Kasprzykowski, Witold Benedyktowicz, prof. dr Tadeusz Kotarbiński, Gerhard Gadejski, Julian Kudasiewicz (*E. Ringelblum, Stosunki polsko-żydowskie...*, s. 165, 167, 168, 170, 172, 175).

101. N. Tec, *When the Light Pierced...*, s. 84.
102. G. Paulsson, *Stosunki polsko-żydowskie w okupowanej Warszawie...*, s. 301 – 302. Същевременно се твърди, че не е изключено броят на всички „Праведници“ вместо към 20 хиляди да е от 400 хиляди до милион.
103. Вж. документа в текста на М. Urynowicz *Zorganizowana i indywidualna...*, s.351.
104. Според актуалната база данни on-line по интернет страниците статистиката е представена по следния начин: Полша – 6706, Холандия – 5595, Франция – 3995, Украйна – 2573, Белгия – 1731, Унгария – 844, Беларус – 641, Литва – 891, Словакия – 572, Италия – 682, Германия – 601, Гърция – 335, (Югославия) Сърбия – 135, Чехия – 116, Русия – 204, Хърватска – 115, Латвия – 136, Австрия – 109, Албания – 75, Молдова – 79, Норвегия – 67, Румъния – 60, Швейцария – 49, Босна – 43, Армения – 24, Дания – 22, България – 20, Великобритания (и Шотландия) – 22, Швеция – 10, Македония – 10, Словения – 10, Испания – 9, САЩ – 5, Естония – 3, Португалия – 3, Китай – 2, Бразилия – 2, Индонезия – 2, Япония – 1, Люксембург – 1, Турция – 1. Вж. <http://www.yadvashem.org/righteous/statistics> от 28.04.2017.
105. BUW, *Rękopisy*, 2231, „Przedwojenny antysemita”, k. 571. Вж. документи 17 и 44.

Превод от полски: Богдан Глишев

THE AID FOR THE JEWS DURING THE SECOND WORLD WAR. NEW ASPECTS

Abstract. The issue of the aid given by the Polish to the Jewish community during the Second World War turned out to be heavily neglected in the historical researches after 1945. This article provides guidance for future research on this issue.

✉ **Dr. Marcin Urynowicz**

Institute of National Remembrance

7, Wołoska Str.

02-675 Warszawa, Poland

E-mail: marcin.urynowicz@ipn.gov.pl